

ТРАНСКОРДОННІ КЛАСТЕРНІ СИСТЕМИ – МЕЗОРІВЕНЬ МІЖНАРОДНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

CROSS-BORDER CLUSTER SYSTEMS AS A MESOLEVEL OF INTERNATIONAL INTEGRATION FORMATIONS

У статті досліджені основні характеристики мезорівня міжнародних інтеграційних об'єднань, що є мережевими структурами внутрішньогалузевого й міжгалузевого співробітництва у вигляді транскордонних кластерних систем, які об'єднують макро- і мікрорівень інтеграції національних економік. Виявлені можливості синтезу теорії міжнародної економічної інтеграції і кластерної концепції в умовах віртуалізації економічного простору. Обґрунтовано, що кластерний підхід є найбільш ефективним механізмом розвитку транскордонних економічних взаємодій і, зрештою, є мезорівнем конкурентоспроможних міжнародних інтеграційних систем і необхідною умовою якісного росту євроінтеграції України.

Ключові слова: транскордонна кластерна система, мезорівень, мезоекономічний синтез, євроінтеграція, єврорегіон, інновації, конкурентоспроможність.

В статье исследованы основные характеристики мезоуровня международных интеграционных объединений, представляющего собой сетевые структуры внутриотраслевого и межотраслевого сотрудничества в виде трансграничных кластерных систем, объединяющих макро- и микроуровень интеграции национальных экономик. Выявлены возможности синтеза теории международной экономической интеграции и кластерной концепции в условиях виртуализации экономического пространства.

Обоснованно, что кластерный подход является наиболее эффективным механизмом развития трансграничных экономических взаимодействий и, в конечном итоге, представляет собой мезоуровень конкурентоспособных международных интеграционных систем и необходимое условие качественного роста евроинтеграции Украины.

Ключевые слова: трансграничная кластерная система, мезоуровень, мезоэкономический синтез, евроинтеграция, еврорегион, инновации, конкурентоспособность.

This work is dedicated to exploration of main features inherent to meso-level of international integration formations representing network structures in intra-branch and inter-branch cooperation in the form of cross-border cluster systems encompassing macro-levels and micro-level of integration of national economy of multiple states. Possibilities of theory synthesis of international economic integration and cluster concept in economic area virtualization environment are revealed. Cluster approach is proved to be the most efficient mechanism to develop cross-border economic relations and represents, finally, a meso-level of competitive international integration systems and mandatory condition of quality advance for Ukrainian European integration.

Key words: cross-border cluster system, meso-level, meso-economic synthesis European integration, European region, innovations, competitiveness.

УДК 339.92/334.78

Коваленко С.І.

к.е.н., доцент
Дунайський інститут
Національного університету
«Одеська морська академія»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Особливість сучасного глобального економічного розвитку полягає в тому, що світова економіка вступила в фазу розбалансованої невизначеності, яка змінює уявлення наукового співтовариства про циклічність і інші закономірності розвитку економіки постмодерну. Постмодерн називають епохою розчарованої модернізації, коли реальність зникає, а на перший план виступають мережеві структури, які формують віртуальний економічний простір. Розвиток економіки постмодерну відбувається в результаті переходу від централізованої системи управління економічним простором до плюралізму, і подальшого переходу від вертикальних ієрархій до горизонтальних мереж. Цей процес західними вченими ідентифіковано як «квазіінтеграція». Однією із форм якої виступають мережеві кластери. Нині на рівні ЄС постає завдання розвитку транскордонних кластерів з метою гомогенізації виробничого та інноваційного простору Євросоюзу.

Існує достатня кількість позитивних прикладів транскордонних міжфірмових взаємодій на мезорівні, у т. ч. у вигляді промислово-інноваційних кластерів, проте досвід компаній і країн у цьому

аспекті недостатньо вивчений, і закономірності, і перешкоди, і стимули для розвитку цієї системи взаємодії не виявлені. Зниження значення територіальної складової розташування виробництва в міру розвитку інформаційних технологій і самоорганізації економічного простору єврорегіонів призводить до формування віртуальних міжфірмових мереж і можливості створювати *транскордонні кластерні системи*, які здатні швидко еволюціонувати в сучасних умовах. Таким чином, кластерний підхід стає більш широким і дозволяє залучати в інформаційний обмін велику кількість компаній і країн світу. Сьогодні ще не сформована єдина концепція європейської економічної інтеграції з використанням методології розвитку міжнародних промислово-інноваційних кластерів.

Дану постановку проблеми можна охарактеризувати як мезоекономічний синтез концепцій розвитку міжнародних промислово-інноваційних кластерів і міжнародних інтеграційних об'єднань, і на наш погляд, вона дозволяє виробити одночасно механізм і наукове розуміння розвитку сучасних інтеграційних систем.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблема розвитку форм та інструментів

транскордонного регіоналізму на основі квазіінтеграції в умовах розвитку нового технологічного укладу і нових викликів глобальної нестабільності присвячені роботи вітчизняних економістів: Буркинського Б.В., Геєця В.М. [1], Долішнього М.І. [2], Кравціва В.С., Макогона Ю.В. [3], Соколенка С.І., Філіппової С.В., та ін., в яких досліджені різні аспекти розвитку інноваційних форм мережевої взаємодії, в тому числі, обґрунтовані стратегії економічного зростання в світлі проблем європейської інтеграції України. У наукових працях цих учених визначено теоретико-методологічні аспекти конкурентного кластерного розвитку. Тим не менш, необхідно зауважити, що механізм формування транскордонних кластерних систем в Україні практично не досліджений, що викликає необхідність розробки даної тематики. Академік Геєць В.М., зазначає про відсутні методологічні підходи до оцінки економічної ефективності кластерних утворень у різних галузях господарської діяльності, особливо для потенційного розвитку регіональних утворень як структурно цілісних і самобутніх територіально-адміністративних одиниць [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для аналізу кластерних міжгалузевих взаємодій і обґрунтування інструментарію щодо виділення та оцінки рівня розвитку кластерів використана методологія моделі «Витрати-Випуск» і праці вітчизняних вчених: М.П. Войнаренка, В.І. Захарченка, Н.А. Мікули [4], а також зарубіжних дослідників У. Айзарда, В. Леонтьєва, П. Найкампа. Українських досліджень і публікацій з проблем транскордонної промислової кластеризації поки що недостатньо. Вони, як правило, носять загальний або декларативний характер. Більш того, ясно простежується відставання наукового осмислення та обґрунтування практичних кроків, які вже робляться як бізнесом, так і суміжними державами щодо кластеризації економічного простору євро регіонів. Разом з тим, необхідним теоретичним фундаментом, що дозволив адаптувати портерівську концепцію кластерів до вітчизняних реалій, виступили результати досліджень проблем транскордонної регіональної конкуренції, отримані в Інституті проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України. Невирішеною задачею залишається необхідність заповнення розриву між теоретичною конструкцією моделі промислового кластера і потребами органів влади та бізнесу в науковому обґрунтуванні прийнятих стратегічних рішень на мезорівні [5, с. 17]. Це означає необхідність розробки методичного інструментарію використання моделі при розробці напрямів і заходів транскордонної промислової політики, стратегій і програм розвитку чорноморських євро регіонів, корпоративних конкурентних стратегій. Крім того, кластерну теорію пов'язують з теоріями фірми, інно-

ваційного розвитку, економічного зростання тощо. Однак, незважаючи на наявність досить масштабних досліджень, присвячених мережевим кластерам, в термінологічному і змістовному плані дані структури в транскордонному аспекті як і раніше залишаються недостатньо вивченими.

Постановка завдання. Мета статті полягає в науковому обґрунтуванні синтезу концепції розвитку транскордонних кластерних систем як мезорівня міжнародних інтеграційних об'єднань, які стають полюсами економічного росту для євро регіонів і виявлення можливостей застосування цієї концепції в процесі євроінтеграції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні промислово-інноваційні кластери набувають вигляд міжнародних (транскордонних) кластерних систем, які можна вважати основним об'єктом досліджувань мезоекономіки, тобто основною мезоекономічною системою. Мезоекономіка покликана відігравати роль єднального «моста» між мікро- і макроекономікою, проте є недооціненою складовою економічної науки, особливо з точки зору сучасних міжнародних економічних відношень. Коротко мезоекономіку визначають як систему міжгалузевих зв'язків, що складається з певного виду мереж і ланцюгів.

Мезорівень міжнародної економічної інтеграції є організаційною структурою внутрішньогалузевої і міжгалузевої співпраці у вигляді міжнародних кластерних систем, які об'єднують макро- і мікрорівень інтеграцій національних економік. Як складову мезоекономіки необхідно виділити транскордонні економічні взаємодії, що приводять до формування транскордонних регіонів (виконання межею її контактної функції) [6, с. 98].

У міру свого розвитку національні кластери почали розвиватися в транскордонних регіонах поверх національних меж, тобто відбувалося зміщення кластерної парадигми у сферу транскордонних і міжнародних взаємодій, коли концепція кластерної взаємодії стає вже питанням не однієї держави, а декількох. У той же час поступово став відбуватися процес віртуалізації міжфірмових взаємодій, і, відповідно, віртуалізації кластерів.

У цілому, логіка синтезу концепції міжнародних кластерних систем, як мезорівеня міжнародної економічної інтеграції, заснована на таких критеріях:

- необхідність підвищення ефективності регіональних інтеграційних об'єднань в умовах прискорення економічних і інноваційних циклів;
- вияв мезорівеня міжнародної економічної інтеграції (регіони, інститути, міжфірмові мережі);
- міжнародні кластерні системи, які найбільш повно відображають мезоекономічний підхід у сучасних умовах;
- міжнародні кластери як бізнес-екосистеми, еволюційний, мережевий підхід до розвитку міжнародної економічної інтеграції.

Транскордонні кластерні системи зручні тим, що вони створюють певні ефекти синергії та ефективність, але при цьому низьковитратні. Основні джерела синергії в кластерах – обмін знаннями, взаємний доступ учасників до пулів кваліфікаційної робочої сили або можливість використання загальних громадських благ. Кластери в цьому контексті виступають як сигнальні характеристики «реальної» економіки.

Кластерне мислення і кластерні стратегії володіють потенціалом для того, щоб пришвидшити регіональний економічний ріст і сприяють економічній реструктуризації. Але найбільш важливим у цьому контексті є те, що кластери – більшою мірою парадигма. Отже, друга причина звернення до кластерної концепції полягає в тому, що кластери, окрім суто практичного аспекту, забезпечують потужну парадигму для розуміння закономірностей економічного життя і економічної політики.

І, нарешті, з точки зору економічної політики третя причина сучасного звернення до кластерів полягає в тому, що кластери дозволяють побудувати «про-виробничу» систему економіки постмодерну і уникнути риторики застарілої «промислової політики», надаючи, тим не менш, урядом можливості для посилення національної конкурентоспроможності.

Транскордонні кластери формуються в транскордонних регіонах двох і більше країн «поверх» їх адміністративних меж. Вони охоплюють суміжні прикордонні території сусідніх держав, до складу яких входять інституції та фірми, розміщені по обидва боки кордону. Тому транскордонні кластери можна визначити як групи незалежних компаній та асоційованих інституцій, які: географічно зосереджені у *транскордонному регіоні*; співпрацюють та конкурують; спеціалізуються у різних галузях, пов'язані спільними технологіями та навичками і взаємодоповнюють одна одну, що в кінцевому підсумку дає можливість отримання синергетичних та мережевих ефектів, дифузії знань та навиків.

Як об'єктів стратегічного планування пропонується розглядати *транскордонні кластерні системи (ТКС)*, під якими розуміються територіально-локалізовані соціально-економічні системи, утворені групою незалежних економічних суб'єктів по обидві сторони кордону, організаціями органів виконавчої влади країн – акторів євро регіону та громадянського суспільства, стабільно взаємодіють один з одним шляхом обміну інформацією, послугами, людьми і капіталами і забезпечує більш високу ефективність у порівнянні з іншими, не системно організованими об'єктами. ТКС можуть стати центрами регіонального розвитку: залучення інвестицій, поширення інновацій, формування людського капіталу нової якості, культури ділових відносин, розвитку адекватних інститутів

тощо, орієнтованих на вирішення завдань модернізації економіки країни в цілому.

ТКС розглядається як мережева організація територіально взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих підприємств розташованих по обидві сторони кордону (включаючи спеціалізованих постачальників, у тому числі послуг, а також виробників і покупців), об'єднаних навколо науково-інноваційного центру, яка пов'язана вертикальними зв'язками з місцевими органами влади з метою підвищення конкурентоспроможності підприємств, регіонів і національної економіки. Термін «Transboundary cluster» відображає той факт, що в умовах глобальної нестабільності, компанії конкурують не стільки за продуктивність, скільки з точки зору здатності до інновацій. А саме кластерні об'єднання підприємств адаптивні до сучасним інноваційним процесам. Кластерна стратегія транскордонної кооперації передбачає формування територіально локалізованих кластерних об'єднань прикордонних регіонів навколо іноземних компаній-інноваторів, мережеві агенти яких (виробники інноваційних продуктів і послуг, постачальники, об'єкти інфраструктури, науководослідні центри, ВНЗ) кооперуються на основі конкуренції і кооперації, генеруючи синергетичний ефект, взаємодоповнюючи один одного і посилюючи конкурентні переваги, як самих компаній, так і кластера в цілому.

Класична інтеграція передбачає встановлення повного контролю як над власністю, так і над керуванням активами поєднаних суб'єктів діяльності. Залежно від напрямку та сфери об'єднання виробників у відтворювальному ланцюжку виділяються декілька видів інтеграції. Горизонтальна інтеграція консолідує виробників, що знаходяться на одній стадії ланцюжка і забезпечує конкурентні переваги за рахунок ефекту масштабу. Вертикальна інтеграція виступає стратегією захисту основного бізнесу від недосконалості ринків. Зворотна вертикальна інтеграція (в початковій стадії продуктового ланцюжка), як правило, необхідна для захисту від монополізму постачальників. Пряма інтеграція дає можливість збільшити додану вартість та впливати на кінцевий попит. Найбільш поширеною формою класичної інтеграції є формування різних транскордонних холдингів. Рушійна сила холдингового утворення – прагнення до стабільності зв'язків і підвищення власної стійкості в економіці за рахунок створення збалансованого бізнес-портфеля. Є різноманітні варіанти корпоративного управління в рамках холдингових структур. Спільними об'єктивними перевагами для всіх видів холдингів виступають: істотне зниження трансакційних витрат, ефект масштабу, значна виробнича синергія і хеджування ризиків. Оскільки закономірним етапом еволюції техніко-технологічних і соціальних відносин

на мезорівні є формування транскордонних кластерів, то новою політикою єврорегіонального розвитку стає кластерна політика. Транскордонний кластер, як економічна агломерація взаємозалежних підприємств, є точкою росту або важливим фактором сталого соціально-економічного розвитку єврорегіонів. Тим самим, кластерна політика, по-перше, створює умови для активізації інноваційної діяльності в реальному секторі економіки та його модернізації для формування технологічного прориву. По-друге, така політика дозволяє в умовах дефіциту ресурсів і не завжди послідовної політики держави вирішувати гострі соціальні проблеми єврорегіону. Згідно з сучасними загальносвітовими економічними трендами і пріоритетами розвитку суспільства стратегічною перспективою забезпечення стійкості і конкурентоспроможності периферійної території стає соціальний розвиток. Відповідно, зростає роль соціально-орієнтованих мережевих кластерів в єврорегіоні. М. Портер і М. Енрайт виділили, принаймні, три головних причини необхідності стимулювання розвитку кластерних систем:

- збільшують продуктивність праці та ефективність виробництва;
- стимулюють інновації;
- полегшують комерціалізацію знань і виробництва.

У сучасній економічній теорії дихотомія «інтеграція – дезінтеграція» доповнюється ще однією категорією – «квазіінтеграція», а дихотомія «фірма – ринок» розширена категорією «гібрид». Використовуючи критерій контролю над активами, квазіінтеграцію можна визначити як процес встановлення контролю над поведінкою формально самостійних компаній за відсутності контролю над їх власністю. Наразі існують різні гібридні форми транскордонної квазіінтеграції як об'єднання економічних суб'єктів єврорегіону з стійкими довгостроковими зв'язками між ними і делегуванням контролю над управлінням спільною діяльністю за відсутності юридично оформленого трансферу прав власності: кластери, бізнес-асоціації, стратегічні альянси, різні network-об'єднання тощо. Їх спільною рисою за визначенням є переважання не великого, а середнього і дрібного бізнесу. Транскордонна бізнес-асоціація (галузевий або територіальний союз) є формою горизонтальної квазіінтеграції, відмітною ознакою якої є співпраця конкурентів і партнерів зі суміжних етапів ланцюжка створення цінності, які об'єднують власні ресурси для розвитку та регулювання спільного ринку, лобіювання колективних інтересів в органах державної влади. Ця форма інтеграції стає ключовим інструментом підвищення ефективності промислової політики і дозволяє часом компенсувати як провали ринку, так і провали держави. Цінність галузевих спілок, з точки зору яких об'єднується

бізнес, полягає у виробництві значущих для членів асоціації клубних благ (колективний товарний знак, належність до кола обраних і зниження витрат у навчанні, захист інтересів, інформаційне забезпечення та ін.). Найбільш значущим галузевим благом, виробленим бізнес-асоціацією, є лобіювання інтересів з більш низькими витратами, широким громадським резонансом і високими гарантіями позитивного результату. Відмінною особливістю транскордонного кластеру як форми квазіінтеграції є його географічна локалізація, що відбиває концентрацію на обмеженій території взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників і обслуговуючих організацій, що конкурують і при цьому ведуть спільну діяльність по обидві сторони кордону. Досліджуючи проблеми конкурентоспроможності, М. Портер вивів три головні переваги кластерів. По-перше, вони підвищують продуктивність, роблячи доступними спеціалізовані ресурси і працю, полегшуючи доступ до інформації, інститутам, суспільних благ. По-друге, кластери заохочують більш високі темпи виникнення нових бізнес-формувань через перетворення працівників діючих компаній у нових підприємців. По-третє, вони збільшують можливості фірм проводити інновації за допомогою більш швидкою дифузії технологічних знань. Унікальна здатність транскордонних кластерів прискорювати дифузію інновацій дозволяє визначати їх як інноваційно активну господарську агломерацію або транскордонний простір високої інноваційної активності. До позиціонування кластера як специфічного структурного елементу економіки додалося його розуміння як специфічного місцевого соціокультурного співтовариства, в якому склалися відносини співробітництва і довіри. ТКС сприяє поглибленню економічної інтеграції її підприємств-членів в світове господарство та підвищенню рівня їх міжнародної конкурентоспроможності завдяки формуванню спільного виробничо-збутового ланцюгу, транскордонному розповсюдженню знань та інновацій, досягненню ефекту економії на масштабах виробництва, поглибленню економічної спеціалізації, зниженню трансакційних витрат внаслідок використання спільних керівних органів та зниженню транспортних витрат із-за використання спільної інфраструктури та ін.

Транскордонний кластер – інноваційна модель, яка забезпечує мультиплікативність ефекту у вирішенні комплексу соціально-економічних, науково-технічних, освітніх (міждержавних, міжнаціональних) політичних, інвестиційних проблем периферійних територій України. Транскордонна кластерна система є новим типом систем з новою ідеологічно функціональною конфігурацією, яка дозволяє розширити сферу функціонально-організаційних зв'язків, що породжують комплексну діяль-

ність, яка об'єднує людей, засоби, ресурси і нові парадигми формування інформаційного простору України, простежувати транслогістичний ланцюжок інтегрованого використання всіх взаємопов'язаних видів ресурсів.

Таким чином, можна стверджувати, що нині утворюється «друга хвиля» розвитку кластерної теорії. Це підтверджує актуальність цієї теми і дозволяє розвинути цю концепцію в області транскордонних кластерних систем.

Можливі напрями «другої хвилі» досліджень інноваційних кластерів:

- розвиток кластерів в контексті теорії еволюційної економіки, концепція кластерів як бізнес-екосистем;

- можливості й закономірності формування міжнародних кластерних систем (в тому числі транскордонних);

- кластери як системи стимулювання внутрішнього й зовнішнього економічного росту;

- взаємоконкуренція та інші синергії всередині і між кластерами;

- зниження значення територіальної складової розвитку кластерів, віртуалізація мереж взаємодії в рамках «мережевого простору».

Важливими передумовами для формування об'єктів транскордонних кластерних систем слід назвати посилення зовнішньої та внутрішньої конкуренції й необхідність включення підприємств євро регіону в міжнародні ланцюжки створення доданої вартості. В якості основних факторів виникнення кластерів розглядають активізацію міжнародного прикордонного співробітництва і реалізацію масштабних спільних проектів із створення об'єктів транспортної, енергетичної, туристично-рекреаційної інфраструктури.

Перспективні галузеві вектори кластерного розвитку бачать в енергетичному, транспортно-логістичному, зовнішньоторговому, туристично-рекреаційному комплексах. Перспективною можна назвати сферу науково-технічного співробітництва наукових і освітніх центрів, що служить передумовою для формування транскордонних інноваційно-впроваджувальних кластерів.

Висновки і перспективи подальших розробок. Кластерний підхід стає найбільш ефективним механізмом розвитку міжнародних економічних взаємодій у сучасних умовах і, зрештою, є мезорівнем конкурентоспроможних міжнародних інтеграційних систем і необхідною умовою якісного

росту інтеграції в європейському економічному просторі.

Важливе значення з точки зору сприйняття транскордонних кластерів як мезорівня міжнародних інтеграційних систем має сучасна тенденція переходу від територіальної парадигми глобальної економіки до просторової і, як наслідок – тенденція поступового зниження значення територіальної складової промислово-інноваційних кластерів і розвитку інформаційних віртуальних кластерів в євро регіонах з участю України.

Таким чином, доведено необхідність формування і визначення основних характеристик мезорівня міжнародних інтеграційних об'єднань, що є організованими або управлінськими структурами внутрішньогалузевого та міжгалузевого співробітництва у вигляді транскордонних кластерних систем, які об'єднують макро- і мікрорівень інтеграцій національних економік.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Геєць В. М. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко, Б. Є. Кваснюк. – Т. 3. – К.: Фенікс, 2007. – С. 244.
2. Долішній М. І. Стратегічні фактори глобальної конкуренції і механізми забезпечення конкурентоспроможності регіонів / М. І. Долішній, П. Ю. Бельський, Н. І. Гомельська // Конкурентоспроможність: проблеми науки і практики: Монографія. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. – С. 9–31.
3. Макогон Ю.В. Черноморские ориентиры европейской интеграции Украины в мировое хозяйство // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУУАМ. – Сборник научных трудов. – Свиштов-Донецк: СА «Д.А. Ценов», ДонНУ. – 2004. – С. 22-38.
4. Мікула Н.А. Стратегія формування та підтримки розвитку транскордонних кластерів / Н.А. Мікула // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів: Збірник наукових праць. Вип.3 (71) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; Редкол.: Відп. ред. Є.І.Бойко. – Львів, 2008. – С. 129-141.
5. Клейнер Г.Б. Эволюция институциональных систем. – М.: Наука, 2004. – 240 с.
6. Рекорд С.И. Методология развития кластерных систем как мезоуровня международной экономической интеграции / С.И. Рекорд. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2012. – 211 с.